

Burgerschap in de school

Datum: Versie april 2017
Auteurs: Marjon ten Heggeler (CED-Groep)
Irene de Kort (KPC-Groep)
Lilian Mouissie (CED-Groep)

Burgerschap in de school

Burgerschap neemt een steeds belangrijkere plek in binnen de school. Zowel vanuit de overheid, als vanuit de samenleving wordt de druk op het onderwijs groter, om burgerschapsvorming serieus te nemen. De laatste maanden is burgerschap veel in het nieuws geweest. De Inspectie van het Onderwijs concludeert in een nieuw rapport dat burgerschapsonderwijs verdere ontwikkeling nodig heeft. Er is sprake van een groeiende individualisering, diversiteit en ontzuiling. Maar hoe geef je als school goed vorm aan burgerschap, zodat je voldoet aan de wettelijke norm én je vanuit de eigen missie en visie, kinderen en jongeren opvoedt tot goede burgers.

Dit document biedt een samenvatting van de meest actuele ontwikkelingen rond burgerschap in het onderwijs wat betreft de wetgeving, het toezicht door de Inspectie en inzichten vanuit de wetenschap. Daarnaast geeft het enkele handvatten hoe burgerschap in de school ingevuld kan worden.

Dit document is een groeidocument. Het wordt regelmatig aangevuld met actuele informatie over de ontwikkelingen van burgerschap in de school.

Inhoud

Burgerschap in de school	3
1. De wettelijke opdracht van de overheid.....	6
1.1. Wetgeving actief burgerschap en sociale integratie	7
1.2. Kerndoelen geven richting.....	7
1.3. Toezicht Inspectie	10
1.4. Burgerschapsonderwijs blijft in ontwikkeling.....	19
2. Burgerschap in de school	21
2.1. Jongeren en burgerschap	21
2.2. Burgerschapsonderwijs	24
2.3. Toetsing en evaluatie van burgerschap.....	29
3. Wetenschappelijk onderzoek naar burgerschap	32
3.1. Onderzoeksinstrumenten	32
3.2. Onderzoekresultaten metingen sociaal functioneren	33
Meer lezen.....	34
Bronnen	35

1. De wettelijke opdracht van de overheid

De samenleving verandert in hoog tempo. Dat vraagt om onderwijs dat meebeweegt. Scholen in Nederland hebben de taak om kinderen en jongeren te kwalificeren (een diploma halen) en te socialiseren (kunnen functioneren in de maatschappij). Naast deze twee aspecten benadrukt het Platform 2032 dat het aspect persoonsvorming een derde belangrijk hoofddoel van het onderwijs moet zijn. Met een goed evenwicht tussen de aspecten kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming, kan het onderwijs leerlingen begeleiden in hun ontwikkeling tot zelfstandige volwassenen die vaardig, waardig en aardig zijn, voor zichzelf en voor hun omgeving (Ons onderwijs 2032, 2016 en Onderwijsraad, 2016).

Om de kwaliteit van het onderwijs te waarborgen, is er de Wet op het Primair Onderwijs. Daarin is vastgelegd voor welke doelen scholen een onderwijsaanbod moeten hebben. De kerndoelen specificeren aan welke doelen wij in onze maatschappij denken als het gaat om kwalificatie, socialisatie en persoonlijke ontwikkeling.

Kwalificatie

Kwalificatie betekent dat kinderen zich bekwamen om voor zich zelf te kunnen zorgen door betaald werk: een diploma halen, leren talen te spreken, leren rekenen, etc. Doelen op het gebied van kwalificatie hebben te maken met het leren van academische vaardigheden, maar ook in toenemende mate vakoverstijgende vaardigheden die nodig zijn om in onze snel veranderende maatschappij te kunnen functioneren op de arbeidsmarkt.

Socialisatie

Socialisatie houdt in maatschappelijke toerusting; kinderen maken zich de waarden en de culturele en maatschappelijke verworvenheden eigen om in verschillende rollen aan de maatschappij te kunnen deelnemen. Niet alleen als werkende, maar ook als lid van een club, als consument en als burger. Doelen op het gebied van socialisatie hebben te maken met de grondslag van onze maatschappij, de democratie. Van daaruit zijn respect voor anderen, verantwoordelijkheid voor het geheel van de samenleving, waarden van waaruit we met mensen van allerlei verschillende achtergronden en met het leren omgaan. Daarbij is sociale competentie, waarin er een balans is tussen het nastreven van eigen belang en een algemeen belang essentieel.

Persoonsvorming

In de persoonlijke ontwikkeling komen beide aspecten, socialisatie en kwalificatie samen. Kinderen ontwikkelen hun eigen identiteit, een waardesysteem en hun eigen voorkeuren en talenten.

Doelen op het gebied van persoonlijke ontwikkeling hebben te maken met het ontwikkelen van talenten en ontdekken van de wereld.

1.1. Wetgeving actief burgerschap en sociale integratie

Sinds 2006 hebben scholen voor Primair-, Voortgezet- en Speciaal onderwijs een wettelijke opdracht om in hun onderwijsaanbod aandacht te hebben voor actief burgerschap en sociale integratie

In de onderwijswetten (artikel 8 lid 3 van de Wet op het Primair Onderwijs, artikel 17 van de Wet op het Voortgezet Onderwijs en artikel 11 lid 3 van de Wet op de expertisecentra) is de volgende formulering opgenomen:

Het onderwijs:

- a. gaat er mede van uit dat leerlingen opgroeien in een pluriforme samenleving,
- b. is mede gericht op het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie, en
- c. is er mede op gericht dat leerlingen kennis hebben van en kennismaken met verschillende achtergronden en culturen van leeftijdsgenoten.

1.2. Kerndoelen geven richting

De manier waarop scholen invulling geven aan burgerschap, wordt aan de scholen zelf overgelaten. Voor het Primair- en het Voortgezet Onderwijs zijn een aantal **kerndoelen**, die direct te maken hebben met burgerschap. Deze kerndoelen geven handvatten voor de inrichting van het burgerschapsonderwijs:

Op de website [Burgerschap in de school](#) is een uitgebreidere beschrijving te vinden van de koppeling van de verschillende kerndoelen aan het domein burgerschap. Dit stuk is hieronder overgenomen en aangevuld met enkele kerndoelen zoals beschreven in het stuk 'Toezicht op burgerschap en integratie van de Onderwijsinspectie'.

Kerndoelen PO

Voor het Primair Onderwijs zijn een aantal **kerndoelen**, die direct te maken hebben met burgerschap.

Deze zijn te vinden in het *leergebied Oriëntatie op jezelf en de wereld*. Drie kerndoelen hebben betrekking op het samenleven in en deelnemen aan de Nederlandse democratische en pluriforme samenleving:

- De leerlingen leren hoofdzaken van de Nederlandse en Europese staatsinrichting en de rol van de burger (kerndoel 36);
- De leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen (kerndoel 37);
- De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen, en ze leren respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit (kerndoel 38).

Daarnaast bevat het leergebied *Oriëntatie op jezelf en de wereld* kerndoelen die eveneens goed in verband gebracht kunnen worden met een aspect van burgerschap, bijvoorbeeld door een relatie te leggen met 'de eigen verantwoordelijkheid voor de leefomgeving', 'de situatie in Nederland vergelijken met elders' en met historische aspecten:

De leerlingen leren zorg te dragen voor de lichamelijke en psychische gezondheid van henzelf en anderen (kerndoel 34).

De leerlingen leren zich redzaam te gedragen in sociaal opzicht, als verkeersdeelnemer en als consument (kerndoel 35).

- De leerlingen leren met zorg om te gaan met het milieu (kerndoel 39).
- De leerlingen leren de ruimtelijke inrichting van de eigen omgeving te vergelijken met die in omgevingen elders, in binnen- en buitenland, vanuit de perspectieven landschap, wonen, werken, bestuur, verkeer, recreatie, welvaart, cultuur en levensbeschouwing. In ieder geval wordt daarbij aandacht besteed aan twee lidstaten van de Europese Unie en twee landen die in 2004 lid werden, de Verenigde Staten en een land in Azië, Afrika en Zuid-Amerika (kerndoel 47).
- De leerlingen leren over de belangrijke historische personen en gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis en kunnen die voorbeeldmatig verbinden met de wereldgeschiedenis (kerndoel 53).

Buiten het leergebied *Oriëntatie op jezelf en de wereld* zijn er kerndoelen die vaardigheden beschrijven die een belangrijke voorwaarde zijn voor deelname aan de pluriforme democratische samenleving.

Met name in de kerndoelen *Nederlandse taal* is veel aandacht voor 'zichzelf informeren', 'feiten en meningen onderscheiden' en 'deelnemen aan discussie'. Hier ligt ook een relatie met 'mediawijsheid':

- De leerlingen leren informatie te beoordelen in discussies en in een gesprek dat informatief of opiniërend van karakter is en leren met argumenten te reageren (kerndoel 3).
- De leerlingen leren informatie en meningen te ordenen bij het lezen van school- en studieteksten en andere instructieve teksten, en bij systematisch geordende bronnen, waaronder digitale bronnen (kerndoel 6).

Tot slot bevatten de leergebieden *Kunstzinnige oriëntatie en Bewegingsonderwijs* kerndoelen die verband hebben met respectievelijk identiteit en cultureel erfgoed en vormen van samenwerking en overleg.

- De leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed (kerndoel 56).
- De leerlingen leren samen met anderen op een respectvolle manier aan bewegingsactiviteiten deelnemen, afspraken maken over het reguleren daarvan, de eigen bewegingsmogelijkheden inschatten en daarmee bij activiteiten rekening houden (58).

Kerdoelen VO

De meest direct met burgerschap verbonden kerndoelen voor de onderbouw van het Voortgezet Onderwijs staan in het *leergebied mens en maatschappij*. Onderstaande vier kerndoelen richten zich op meningsvorming, omgaan met diversiteit, democratie en politiek en Europese samenwerking:

- De leerling leert hoofdzaken te begrijpen van bouw en functie van het menselijk lichaam, verbanden te leggen met het bevorderen van lichamelijke en psychische gezondheid, en daarin een eigen verantwoordelijkheid te nemen (kerndoel 34).
- De leerling leert betekenisvolle vragen te stellen over maatschappelijke kwesties en verschijnselen, daarover een beargumenteerd standpunt in te nemen en te verdedigen, en daarbij respectvol met kritiek om te gaan (kerndoel 36).
- De leerling leert over overeenkomsten, verschillen en veranderingen in cultuur en levensbeschouwing in Nederland, leert eigen en andermans leefwijze daarmee in verband te brengen, en leert de betekenis voor de samenleving te zien van respect voor elkaars opvattingen en leefwijzen, en leert respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit. (kerndoel 43).
- De leerling leert op hoofdlijnen hoe het Nederlandse politieke bestel als democratie functioneert en leert zien hoe mensen op verschillende manieren bij politieke processen betrokken kunnen zijn (kerndoel 44).
- De leerling leert de betekenis van Europese samenwerking en de Europese Unie te begrijpen voor zichzelf, Nederland en de wereld (kerndoel 45).

Ook andere kerndoelen uit dit leergebied kunnen in verband gebracht worden met burgerschap indien die kerndoelen geïnterpreteerd worden vanuit een burgerschapsperspectief. Zo kan kerndoel 37 (historische basiskennis en de tien tijdvakken) gebruikt worden om het ontstaan van de pluriforme democratische rechtsstaat uit te leggen en het verschil tussen de huidige samenleving en dictaturen zoals het nationaal socialisme. Kerndoel 39 (onderzoek doen) kan eveneens worden toegepast op een aspect van burgerschap. Kerndoel 42 (inzicht in de eigen omgeving) biedt een kans om in te gaan op zorg voor de omgeving en beïnvloeding van lokale besluitvorming. Kerndoel 47 (oorlog, vrede en mensenrechten) kan burgerschap in een breder internationaal perspectief plaatsen en legt een relatie met het belang van mensenrechten in een democratische samenleving. Burgerschapsonderwijs heeft daarnaast raakvlakken met andere leergebieden in het de onderbouw van het Voortgezet Onderwijs. *Nederlands* vormt daarbij een goede basis bestaande uit vaardigheden die van belang zijn voor burgerschap zoals: 'het omgaan met informatiebronnen' (kerndoel 5), 'overleggen en discussiëren' (kerndoel 6), 'fictie en non-fictie' waaronder het 'uitbreiden van de belevingswereld' (kerndoel 8).

Het Nederlands Jeugd Instituut en burgerschap

Het Nederlands Jeugd Instituut laat burgerschap vallen onder de pedagogische opdracht van de school. Daarnaast omvat de pedagogische opdracht nog 2 taken, namelijk adequaat pedagogisch-didactisch handelen en het scheppen en onderhouden van een pedagogisch klimaat (veilig schoolklimaat).

1.3. Toezicht Inspectie

Scholen hebben sinds 2006 de wettelijke opdracht tot burgerschapsvorming. Zij mogen deze opdracht zelf invullen, maar moeten er wel verantwoording over afleggen. Waar kijkt de Inspectie precies naar?

Vanaf augustus 2017 vernieuwt de Inspectie het toezicht op besturen en scholen/opleidingen. Het Onderzoekskader 2017 van de Inspectie van het Onderwijs beschrijft hoe het toezicht op het Primair- en het Voorgezet Onderwijs is ingericht. Onderdeel van dit Onderzoekskader zijn het waarderingskader (*wat* onderzoekt de Inspectie) en de werkwijze (*hoe* onderzoekt de Inspectie).

Het waarderingskader onderscheid vijf kwaliteitsgebieden, waarvan de eerste drie de kern vormen en de laatste twee voorwaardelijk zijn:

1. Onderwijsproces; 'Krijgen ze goed les?'
2. Schoolklimaat; 'Zijn ze veilig?'
3. Onderwijsresultaten; 'Leren ze genoeg?'
4. Kwaliteitszorg en ambitie
5. Financieel beheer.

De standaarden in de eerste drie gebieden geven gezamenlijk de kern van het onderwijs weer zoals de leerling dat ontvangt. De gebieden Kwaliteitszorg en ambitie en Financieel beheer zijn voorwaardelijk voor (het voortbestaan van) de kwaliteit. De Inspectie definieert onderwijskwaliteit dan ook als het geheel van de prestaties van de school op deze gebieden. (uit: Onderzoekskader 2017 voor het toezicht op het Primair Onderwijs en Voorschoolse Educatie en Onderzoekskader 2017 voor het toezicht op het Voortgezet Onderwijs).

Toezicht op burgerschap -PO

In het waarderingskader wordt omschreven wat de Inspectie onderzoekt. Het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie is opgenomen in het eerste punt van het Onderwijsproces (OP1.) Hier staat het volgende:

OP1. Aanbod

Het aanbod bereidt de leerlingen voor op vervolgonderwijs en samenleving.

Basiskwaliteit

De school biedt een breed en op de kerndoelen gebaseerd aanbod dat ook de referentieniveaus taal en rekenen omvat en dat aansluit bij het (beoogde) niveau van alle leerlingen.

Het onderwijs gaat ervan uit dat leerlingen opgroeien in een pluriforme samenleving. Daarom is het onderwijs gericht op het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie, en op kennis hebben van en kennismaken met verschillende achtergronden en culturen van leeftijdgenoten. Het aanbod draagt bij aan de basiswaarden van de democratische rechtsstaat.

Het aanbod sluit aan op het niveau van de leerlingen bij binnenkomst van de school, wordt afgestemd op de onderwijsbehoeften die kenmerkend zijn voor de leerlingenpopulatie en bereidt hen voor op het aanbod bij de start van het vervolgonderwijs. Daartussenin verdelen de leraren de leerinhouden evenwichtig en in samenhang over de leerjaren heen.

De school legt de doelen voor het onderwijs en de opbouw van het aanbod vast in het schoolplan.

Eigen aspecten van kwaliteit

Welke eigen opdracht heeft de school opgenomen in het schoolplan en (hoe) realiseert de school deze?

Te denken valt aan:

- Toekomstgericht aanbod
- Aanbod gericht op het leren van leerstrategieën
- Een aantrekkelijke, uitdagende leeromgeving

Toelichting wettelijke eisen

De school formuleert de doelen van het onderwijs in het schoolplan (art. 12, tweede lid, WPO).

De wet geeft aan dat de inhouden van het onderwijs zich richten op de emotionele en verstandelijke ontwikkeling, op het ontwikkelen van creativiteit, en op het verwerven van noodzakelijke kennis en van sociale, culturele en lichamelijke vaardigheden (art. 8, tweede, en artikel 9, eerste en tweede lid, WPO). De vakgebieden en inhouden zijn vastgelegd in kerndoelen en referentieniveaus (art 9, eerste, tweede, negende en elfde lid, WPO), en omvatten ook de brede ontwikkeling en inhoud die in relatie staan tot het opgroeien in een pluriforme samenleving, het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie en het kennis hebben van en kennismaken met verschillende achtergronden en culturen van leeftijdsgenoten (art. 8, derde lid, WPO).

De inhouden van het onderwijsaanbod dienen te zijn afgestemd op verschillende leerbehoeften van leerlingen en worden evenwichtig en in samenhang over de leerjaren heen verdeeld (art. 8, eerste lid, WPO). Dat houdt ook in dat het onderwijs dusdanig wordt ingericht dat er structureel en herkenbaar aandacht wordt besteed aan het bestrijden van achterstanden op alle gebieden waaronder rekenen en in het bijzonder in de beheersing van de Nederlandse taal (art. 8, elfde lid, WPO). De school bereidt de leerlingen voor op de start van het vervolgonderwijs (art. 2 WPO). Uit de eis van een ononderbroken voortgang in de ontwikkeling van leerlingen volgt dat de school de inhouden aan dient te bieden in een logische fasering/opbouw, opklimmend in niveaus op een wijze die past bij de leeftijd. Het schoolplan dient de uitwerking van de wettelijke opdrachten voor de uitgangspunten, doelstellingen en inhoud te bevatten (art. 12, tweede lid, onder a, WPO). Daaronder vallen de doelen van het onderwijs en de opbouw van het aanbod.

Toezicht op sociale veiligheid

Op 1 augustus 2015 is de wettelijke opdracht 'Zorgplicht sociale veiligheid' in werking getreden. In het waarderingskader wordt hierbij ook de relatie met actief burgerschap en sociale integratie gelegd.

Samengevat houdt de wet sociale veiligheid het volgende in:

1. het voeren van een sociaal veiligheidsbeleid, waarbij het gaat om sociale, psychische en fysieke veiligheid van leerlingen;
2. het beleggen bij een persoon van de volgende taken: coördineren van het beleid in het kader van het tegengaan van pesten en fungeren als aanspreekpunt in het kader van pesten;
3. de monitoring van de sociale veiligheid van leerlingen, zodanig dat het een actueel en representatief beeld geeft. Hieronder valt ook het welbevinden van leerlingen.

In het waarderingskader staat bij het punt kwaliteitsgebied Schoolklimaat het volgende beschreven over veiligheid (SK1):

SK1. Veiligheid

Schoolleiding en leraren dragen zorg voor een veilige omgeving voor leerlingen.

Basiskwaliteit

De school zorgt voor de sociale, fysieke en psychische veiligheid van de leerlingen in en om de school gedurende de schooldag. Dit blijkt onder andere uit de beleving van de veiligheid en het welbevinden van leerlingen. De school monitort dit tenminste jaarlijks.

De school heeft een veiligheidsbeleid (beschreven in het schoolplan of een ander document), gericht op het voorkomen, afhandelen, registreren en evalueren van incidenten. Als de uitkomsten van de monitoring daartoe aanleiding geven, treft de school maatregelen om de situatie te verbeteren. De school heeft één persoon als aanspreekpunt als het gaat om pesten en voor coördinatie van het beleid tegen pesten. Schoolleiding en leraren voorkomen pesten, agressie en geweld in elke vorm en treden zo nodig snel en adequaat op. De uitingen van leerlingen en personeel zijn in lijn met de basiswaarden van de democratische rechtsstaat.

Eigen aspecten van kwaliteit

Welke eigen opdracht heeft de school opgenomen in het schoolplan en (hoe) realiseert de school deze?

Te denken valt aan:

- Beleid sociale media
- Preventieve maatregelen
- Afstemming met actoren buiten de school

Toelichting wettelijke eisen

De wet bepaalt dat de school tenminste een veiligheidsbeleid (sociale, psychische en fysieke veiligheid) heeft beschreven en voert dat uit. Het bestaat uit een samenhangende set van maatregelen gericht op preventie en op het afhandelen van incidenten (art. 4c en art. 12, lid 2, WPO).

Daarvoor is nodig dat leraren een veilige ruimte scheppen, waarin duidelijke afspraken gelden en het mogelijk is om sociaal gedrag aan te leren (art. 4c, WPO en art. 8, tweede lid, WPO).

De wet geeft aan dat de school de veiligheid van leerlingen jaarlijks monitort met een gestandaardiseerd instrument dat een representatief en actueel beeld geeft (art. 4c, eerste lid, onder b, WPO). Een school kan pas goed beleid ten aanzien van sociale veiligheid (art. 4c, eerste lid, onder a, WPO) voeren als zij inzicht heeft in de feitelijke en ervaren veiligheid en het welbevinden van de leerlingen.

Voor ouders en leerlingen is het van belang dat ze een laagdrempelig aanspreekpunt hebben binnen de school, wanneer er sprake is van een situatie waarin gepest wordt. Daarom schrijft artikel 4c, eerste lid, onderdeel c, van de WPO voor dat iedere school de navolgende taken op school belegt bij één persoon:

- coördinatie van het beleid in het kader van het tegengaan van pesten op school;
- fungeren als aanspreekpunt in het kader van pesten.

Het onderwijs op de school moet mede gericht zijn op het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie (art. 8, derde lid, onder b, WPO en art. 9, negende lid, WPO in combinatie met kerndoel 37). Daarom dienen de uitingen van leraren in lijn te zijn met de democratische rechtsstaat, en dient te worden ingegrepen als de uitingen van leerlingen daarmee in strijd zijn.

Monitoring sociale veiligheid

De Inspectie wil inzicht krijgen in de daadwerkelijke veiligheidsbeleving en het welbevinden van de leerlingen. Het gaat om het totaalbeeld van veiligheid. Daarom moet de veiligheid worden gemonitord. De monitor moet de school en de Inspectie inzicht geven in hoe het is gesteld met de sociale veiligheid van leerlingen op school. De Inspectie heeft daartoe toegang tot de monitorgegevens van de school, en ziet erop toe dat scholen op basis daarvan zo nodig vroegtijdig maatregelen tot verbetering treffen. De school draagt er zorg voor dat de monitorgegevens voor de Inspectie toegankelijk zijn en aan de Inspectie beschikbaar worden gesteld. Hierdoor verkrijgt de Inspectie inzicht in de daadwerkelijke beleving van de veiligheid en het welbevinden van leerlingen.

De school is vrij te kiezen voor een monitoringsinstrument. De wettelijke eisen die gesteld worden aan de instrumenten voor de monitoring zijn:

- De monitoring geeft inzicht in de feitelijke en ervaren veiligheid en het welbevinden van leerlingen.
- De vragenlijst wordt jaarlijks afgenomen en geeft een representatief beeld van de school.
- Het instrument is valide en betrouwbaar.
- Het is een gestandaardiseerd instrument.

Er is geen wettelijke minimale norm voor de kwaliteit van sociale veiligheid in school. De Inspectie kijkt wel naar de visie van de school en of de school in het schoolplan doelen heeft opgenomen met betrekking tot sociale veiligheid en wil met de school in gesprek, om de sociale veiligheid te verbeteren.

Toezicht op het pedagogisch klimaat

Ook het volgende onderdeel uit het waarderingskader (SK2. Pedagogisch klimaat) is nauw verbonden aan burgerschap en de sociale veiligheid. Voor de basiskwaliteit zijn hier geen wettelijke eisen aan verbonden, maar de Inspectie kijkt wel naar eigen aspecten van de kwaliteit. Te denken valt aan:

Gedragsregels voor leerlingen en leraren

- Betrokkenheid leerlingen bij het realiseren van een positief schoolklimaat
- Voorbeeldgedrag door leraren
- Inrichten van oefensituaties om leerlingen te begeleiden bij de ontwikkeling van sociale en maatschappelijke competenties
- Inrichting van het gebouw

Toezicht op burgerschap -VO

In het waarderingskader wordt omschreven wat de Inspectie onderzoekt. Het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie is opgenomen in het eerste punt van het Onderwijsproces (OP1.) Hier staat het volgende:

OP1. Aanbod

Het aanbod bereidt de leerlingen voor op vervolgonderwijs en de samenleving.

Basiskwaliteit

De school biedt een breed en op de kerndoelen gebaseerd aanbod dat ook de referentieniveaus taal en rekenen omvat. Het aanbod is dekkend voor examenprogramma's. Het aanbod bereidt de leerlingen inhoudelijk goed voor op het vervolgonderwijs. Dit aanbod omvat mede activiteiten op het gebied van loopbaanleren (LOB).

Leerlingen groeien op in een pluriforme samenleving. Daarom is het onderwijs gericht op het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie, en op kennis hebben van en kennismaken met verschillende achtergronden en culturen van leeftijdgenoten. Het aanbod draagt bij aan de basiswaarden van de democratische rechtsstaat.

Het aanbod dat de school biedt sluit aan bij het niveau van de leerlingen en kan gedurende de schoolloopbaan verdiept en verbreed worden, zodanig dat leerlingen een ononderbroken ontwikkeling kunnen doorlopen. Dit betekent bijvoorbeeld dat voor leerlingen met een taalachterstand de school een aanvullend taalaanbod heeft.

Bovendien heeft de school de leerinhouden evenwichtig en in samenhang over de leerjaren heen verdeeld.

De school legt de doelen voor het onderwijs en de opbouw van het aanbod vast in het schoolplan.

Eigen aspecten van kwaliteit

Welke eigen opdracht heeft de school opgenomen in het schoolplan en (hoe) realiseert de school deze?

Te denken valt aan:

- Talentontwikkeling
- Toekomstgericht onderwijsaanbod
- Aanbod gericht op leerstrategieën
- Een aantrekkelijke en uitdagende leeromgeving

Toelichting wettelijke eisen

De wet geeft aan dat de school in de onderbouw een samenhangend onderwijsprogramma verzorgt waarin de kerndoelen worden uitgewerkt en dat voldoet aan de referentieniveaus van taal en rekenen (art. 11c, eerste lid, WVO en art. 2 en 3 van het Besluit referentieniveaus Nederlandse taal en rekenen). De school bereidt de leerlingen voor op het vervolgonderwijs (art. 7 t/m 10, WVO). LOB heeft hierin een centrale plaats in het examenprogramma. (Regeling examenprogramma's Voortgezet Onderwijs). Daar staat: De kandidaat is in staat zijn eigen loopbaanontwikkeling vorm te geven. Hij doet dat met een oriëntatie op een toekomstige opleiding en (loop)baan door middel van reflectie op het eigen handelen en reflectie op ervaringen.

Daarnaast omvat het onderwijs ook het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie en het kennis hebben en -maken met verschillende achtergronden en culturen van leeftijdsgenoten (art. 17, WVO).

De inhouden van het onderwijsaanbod zijn afgestemd op verschillende leerbehoeften van leerlingen (art. 2, tweede lid, WVO). Dat houdt ook in dat het onderwijs dusdanig wordt ingericht dat er structureel en herkenbaar aandacht wordt besteed aan het bestrijden van achterstanden op alle gebieden waaronder rekenen en in het bijzonder in de beheersing van de Nederlandse taal (art. 6c WVO).

Een voorwaarde voor een ononderbroken voortgang in ontwikkeling van leerlingen is dat de school de inhouden aanbiedt in een logische opbouw, opklimmend in niveaus op een wijze die past bij de leeftijd van de leerlingen. Het schoolplan dient de uitwerking van de wettelijke opdrachten voor de uitgangspunten, doelstellingen en inhoud te bevatten (art. 24, tweede lid, onder a, WVO). Daaronder vallen de doelen van het onderwijs en de opbouw van het aanbod.

SK1. Veiligheid

Schoolleiding en leraren dragen zorg voor een veilige omgeving voor leerlingen.

Basiskwaliteit

De school zorgt voor de sociale, fysieke en psychische veiligheid van de leerlingen in en om de school gedurende de schooldag. Dit blijkt onder andere uit de beleving van de veiligheid en het welbevinden van de leerlingen op school. De school monitort dit tenminste jaarlijks. De school heeft een veiligheidsbeleid (beschreven in het schoolplan of een ander document) gericht op het voorkomen, afhandelen, registreren en evalueren van incidenten. Als de uitkomsten van de monitoring daartoe aanleiding geven, treft de school maatregelen om de situatie te verbeteren. De school heeft een persoon als aanspreekpunt als het gaat om pesten en voor coördinatie van het beleid tegen pesten. Schoolleiding en leraren voorkomen pesten, agressie en geweld in elke vorm en treden zo nodig snel en adequaat op. De uitingen van leerlingen en personeel zijn in lijn met de basiswaarden van de democratische rechtstaat.

Eigen aspecten van kwaliteit

Welke eigen opdracht heeft de school opgenomen in het schoolplan en (hoe) realiseert de school deze?

Te denken valt aan:

- Beleid sociale media
- Preventieve maatregelen
- Afstemming met actoren buiten de school

Toelichting wettelijke eisen

De wet bepaalt dat de school tenminste een veiligheidsbeleid (sociale, psychische en fysieke veiligheid) voert dat bestaat uit een samenhangende set van maatregelen gericht op preventie en op het afhandelen van incidenten, ingebed in het pedagogische beleid van de school en stevig verankerd in de dagelijkse praktijk (art. 3b, WVO). In de memorie van toelichting bij de wetwijziging over sociale veiligheid op school, waarbij artikel 3b aan de WVO is toegevoegd, wordt onder 'sociale veiligheid' minimaal verstaan: een school is veilig als de psychische, sociale en fysieke veiligheid van leerlingen niet door handelingen van andere mensen wordt aangetast.

De wet geeft aan dat de school de veiligheid van leerlingen monitort met een instrument dat een representatief en actueel beeld geeft (art. 3b, eerste lid, onder b, WVO). Een school kan pas goed beleid ten aanzien van sociale veiligheid voeren als zij inzicht heeft in de feitelijke en ervaren veiligheid en het welbevinden van de leerlingen.

Voor ouders en leerlingen is het van belang dat ze een laagdrempelig aanspreekpunt hebben binnen de school, wanneer er sprake is van een situatie waarin gepest wordt. Daarom schrijft artikel 3b, eerste lid, onderdeel c, WVO voor dat iedere school de navolgende taken op school belegt bij één persoon:

- coördinatie van het beleid in het kader van het tegengaan van pesten op school;
- fungeren als aanspreekpunt in het kader van pesten.

Het onderwijs op de school moet mede gericht zijn op het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie (art. 17 WVO). Daarom dienen de uitingen van leraren in lijn te zijn met de democratische rechtsstaat, en dient te worden ingegrepen als de uitingen van leerlingen daarmee in strijd zijn.

Monitoring sociale veiligheid

De Inspectie wil inzicht krijgen in de daadwerkelijke veiligheidsbeleving en het welbevinden van de leerlingen. Het gaat om het totaalbeeld van veiligheid. Daarom moet de veiligheid worden gemonitord. De monitor moet de school en de Inspectie inzicht geven in hoe het is gesteld met de sociale veiligheid van leerlingen op school. De Inspectie heeft daartoe toegang tot de monitorgegevens van de school, en ziet erop toe dat scholen op basis daarvan zo nodig vroegtijdig maatregelen tot verbetering treffen. De school draagt er zorg voor dat de monitorgegevens voor de Inspectie toegankelijk zijn en aan de Inspectie beschikbaar worden gesteld. Hierdoor verkrijgt de Inspectie inzicht in de daadwerkelijke beleving van de veiligheid en het welbevinden van leerlingen.

De school is vrij te kiezen voor een monitoringsinstrument. De wettelijke eisen die gesteld worden aan de instrumenten voor de monitoring zijn:

- De monitoring geeft inzicht in de feitelijke en ervaren veiligheid en het welbevinden van leerlingen.
- De vragenlijst wordt jaarlijks afgenomen en geeft een representatief beeld van de school.
- Het instrument is valide en betrouwbaar.
- Het is een gestandaardiseerd instrument.

Er is geen wettelijke minimale norm voor de kwaliteit van sociale veiligheid in school. De Inspectie kijkt wel naar de visie van de school en of de school in het schoolplan doelen heeft opgenomen met betrekking tot sociale veiligheid en wil met de school in gesprek, om de sociale veiligheid te verbeteren.

SK2. Pedagogisch klimaat

De school heeft een ondersteunend pedagogisch klimaat.

Basiskwaliteit

Geen wettelijke eisen.

Eigen aspecten van kwaliteit

Welke eigen opdracht heeft de school opgenomen in het schoolplan en (hoe) realiseert de school deze?

Te denken valt aan:

- Gedragsregels voor leraren en leerlingen
- Betrokkenheid leerlingen bij positief schoolklimaat
- Voorbeeldgedrag door het personeel/team
- Inrichten van oefensituaties om leerlingen te begeleiden bij de ontwikkeling van sociale en maatschappelijke competenties
- Begeleiding leerlingen bij het waar mogelijk zelf oplossen van problemen en conflicten
- Inrichting van het gebouw.

1.4. *Burgerschapsonderwijs blijft in ontwikkeling*

In de brief van Staatssecretaris Dekker (2016) wordt duidelijk dat burgerschapsonderwijs in ontwikkeling blijft. Hij schrijft het volgende:

‘Goed burgerschapsonderwijs laat leerlingen kennismaken met de democratische rechtsstaat en waarden die aan de Nederlandse samenleving ten grondslag liggen. Momenteel bestaan er grote verschillen in de mate waarin scholen aandacht besteden aan dit thema. Er is breed draagvlak ook onder leerlingen, ouders en in uw Kamer – om burgerschap steviger te verankeren in het curriculum. Uitgewerkt moet worden wat er concreet onder dit leergebied wordt verstaan, welke leerdoelen daarmee worden nagestreefd en hoe dit een plek kan krijgen in het onderwijsaanbod op iedere school. Daarbij wordt de motie van de leden Straus (VVD), Ypma (PvdA), Bruins (CU), Bisschop (SGP), Grashoff (GroenLinks) – gericht op het verankeren van Nederlandse waarden in het curriculum – meegenomen.’

Ook de Inspectie van het Onderwijs concludeert in een nieuw rapport dat burgerschapsonderwijs verdere ontwikkeling nodig heeft (Inspectie van het Onderwijs, 2016). De Inspectie deed in het schooljaar 2015-2016 onderzoek naar burgerschapsonderwijs in het Primair- en Voortgezet Onderwijs en het Middelbaar Beroepsonderwijs. Uit dit onderzoek blijkt dat scholen strikt genomen aan de wettelijke vereisten voldoen en burgerschap een belangrijk thema vinden, maar dat burgerschapsonderwijs op veel scholen weinig doelgericht wordt vormgegeven en dat op de resultaten nauwelijks zicht is. In de kamerbrief aan de Tweede Kamer ‘Versterking burgerschapsonderwijs’ schrijven Jet Bussemaker en Sander Dekker (2017) het volgende: ‘Het is een belangrijke taak van het onderwijs om bij te dragen aan de vorming van leerlingen en studenten tot betrokken burgers die op een volwaardige, verantwoordelijke manier participeren in onze vrije samenleving. De afgelopen jaren werd het belang en de urgentie van goed burgerschapsonderwijs zichtbaar in het maatschappelijke debat. Verschillende visies op de samenleving botsen met elkaar. Sociale media geven een bevestiging van het eigen gelijk of voeden onrust met nepnieuws en vormen te vaak een uitlaatklep voor woedende of racistische commentaren. De tweedeling in de samenleving neemt toe. Zelfs in één klas kunnen twee werelden bestaan, zonder dat deze elkaar ontmoeten. In extreme vorm laten recente aanslagen zien hoe urgent de burgerschapsopdracht voor de samenleving en voor het onderwijs is. Aanslagen zoals in Istanbul, Parijs en Berlijn waren bedoeld om onze waarden in het hart te raken. Ze richtten zich tegen vrijheid en welvaart, tegen het recht om te zeggen wat je wilt, te houden van wie je wilt en om te geloven wat je wilt. Deze aanslagen wakkeren onderling wantrouwen aan en zetten verhoudingen op scherp. Dit alles vraagt om onderwijs dat jonge mensen leert wat ons bindt en hen de vaardigheden leert om respectvol om te gaan met verschillen. Van de start in het basisonderwijs tot aan het behalen van het diploma van het vervolgonderwijs moet de schooltijd bijdragen aan de vorming van leerlingen en studenten tot betrokken burgers. Het uitgangspunt voor burgerschapsonderwijs ligt in de basiswaarden van de democratische rechtsstaat die ons verbinden, zoals gelijkwaardigheid, de vrijheid van geloof en meningsuiting en het recht op zelfbeschikking. Goed burgerschapsonderwijs leert jonge mensen dat goed samenleven een collectieve verantwoordelijkheid is, de rechtsstaat bescherming biedt voor iedereen en de wet voor iedereen geldt. Het leert hen kritisch na te denken, om te gaan met situaties waarin deze rechten botsen en daarover met elkaar in gesprek te gaan. Dat is waar burgerschapsonderwijs om draait. Het is overal en in iedere tijd van groot belang.’ De minister schrijft dat het van belang is dat er snel werk gemaakt wordt van een prominentere positie voor burgerschap in het curriculum. Het is nodig dat er een veel

gedetailleerdere uitwerking moet komen van wat leerlingen moeten weten en kunnen. De formulering van nieuwe inhoudelijke onderwijsdoelen voor burgerschap moet leraren houvast bieden bij het lesgeven.

De PO-raad geeft hierop de volgende reactie: PO-Raad en VO-raad vinden het niet passend dat de overheid gaat voorschrijven aan welke thema's scholen aandacht moeten besteden tijdens burgerschapslessen. De sectororganisaties vinden dat de staatssecretaris met zijn reactie in de media op het rapport van de Inspectie hierover geen recht doet aan de inzet van scholen en leraren op dit terrein. De sectororganisaties staan zeker open voor een gesprek over hoe burgerschapsvorming verder verbeterd kan worden. De onderwijssectoren voeren in een brede discussie het gesprek over het vernieuwen van het curriculum, ook wel Onderwijs2032 genoemd.

Burgerschap in de school

Burgerschapscompetenties zijn van toenemend belang voor maatschappelijk succes en maatschappelijke ontwikkeling (Dijkstra, 2012 in Nieuwelink e.a., 2016). Van het onderwijs wordt een belangrijke bijdrage verwacht aan de ontwikkeling van burgerschapscompetenties van jongeren. Scholen voor Basis- en Voortgezet Onderwijs zijn wettelijk verplicht hieraan aandacht te besteden. Hoofdstuk 1 ging in op deze wettelijke taak.

In dit hoofdstuk vindt u informatie over (wetenschappelijk) onderzoek naar burgerschap en krijgt u handvatten om uw onderwijs in burgerschap in te richten, te toetsen en te evalueren. Allereerst leest u hoe het ervoor staat met de burgerschapsvorming onder jongeren; hoe en waar worden zij gevormd en hoe denken zij over de democratie?

1.5. Jongeren en burgerschap

De eerste en een van de meest krachtige socialiserende instituties is het gezin. Vooral op jongere leeftijd is deze van groot belang: leerlingen leren er basale normen en waarden. In een goed functionerend gezin doen ze bovendien ervaring op met het aangaan en oplossen van conflicten en leren ze samenwerken. Onderzoek laat zien dat discussie met ouders over politieke en maatschappelijke vraagstukken de interesse van adolescenten positief beïnvloedt. Zelfs de politieke voorkeur en het toekomstig stemgedrag lijkt te worden beïnvloed door de politieke voorkeur van ouders, vooral wanneer ouders een sterke politieke voorkeur hebben (Jennings, Stoker, & Bowers, 2009 in Eidhof, 2015). Het gezin kan bovendien – net als het verenigingsleven – een context zijn waarin adolescenten verantwoordelijkheid krijgen en zich democratisch kunnen ontwikkelen (Biesta, Lawy, & Kelly, 2009 in Eidhof, 2015).

Naast het gezin worden jongeren uiteraard op veel meer plekken gevormd; op school, in de buurt, in het verenigingsleven, en tijdens andere vrije tijdsbestedingen zoals winkelen en naar de bioscoop gaan. Wat jongeren in hun alledaagse sociale contexten leren over de samenleving, democratie en burgerschap, hangt onder meer met hun sociaal-culturele, etnische, religieuze achtergrond en lokale leefomgeving samen. De perspectieven op recente maatschappelijke gebeurtenissen die jongeren via hun ouders, vrienden, familie en andere socialiserende actoren krijgen, verschilt aanzienlijk tussen groepen jongeren. Over recente aanslagen in Istanbul, Parijs en Brussel, over zwarte piet, over extreme uitingen van politici, over conflicten in het Midden-Oosten, krijgen jongeren zeer diverse uitleg. Dat jongeren uiteenlopende informatie krijgen over maatschappelijke gebeurtenissen, leidt er vaak toe dat hun standpunten ook uiteenlopen. Er lijkt hier een kloof tussen jongeren (en volwassenen) te bestaan (Nieuwelink, 2016). Of deze kloof een probleem is, hangt ervan af of jongeren in staat en bereid zijn om de kloof te overbruggen. Hierover schetsen studies een (voorzichtig) positief beeld. Jongeren vinden het belangrijk om te discussiëren, willen hun mening formuleren en zijn bereid te luisteren naar anderen (bijv. Geboers, Geijssels, Admiraal, Jorgensen & Ten Dam, 2015).

We kunnen in zijn algemeenheid stellen dat onze politieke houdingen gebaseerd zijn op ervaringen in het dagelijkse leven (Gimpel, Lay & Schuknecht, 2003; Helwig & Turiel, 2002; Sapiro, 2004). De school kan deze ervaringen benutten door leerlingen hierop te laten reflecteren (van Goethem, 2013).

Leerlingen beïnvloeden ook elkaar: wanneer ze met elkaar over maatschappelijke vraagstukken spreken, worden ze doorgaans toleranter en zetten ze hun betrokkenheid vaker om in maatschappelijke actie (Ekström & Östamn, 2013).

Ten slotte blijft meest consistente en sterkste voorspeller van positieve burgerschapsuitkomsten een open klassenklimaat, waarin op een veilige manier verschillende perspectieven over controversiële maatschappelijke onderwerpen worden uitgewisseld.

Dit is bijvoorbeeld te zien in de relatief hoge scores van het VSO op de onderdelen 'Omgaan met verschillen' en 'Omgaan met conflicten' van de Burgerschapsmeting, die de UvA uitvoert in opdracht van de Alliantie Burgerschap (2015, 2016). In het VSO wordt veel aandacht besteed aan het schoolklimaat, sociale vorming en het werken aan werknemersvaardigheden van de leerlingen.

Jongeren en democratie

Hessel Nieuwelink (2016) vergeleek de ontwikkeling van opvattingen over democratie bij leerlingen in jaar 2 VMBO en VWO met jaar 4 VMBO en VWO. Daarbij heeft hij aandacht voor democratische besluitvorming. Nieuwelink heeft geconstateerd dat jongeren op school en in het verenigingsleven hiermee maar beperkt ervaringen opdoen. Denkbeelden bij leerlingen over collectieve besluitvorming blijken in jaar 2 rijker te zijn dan in jaar 4. Daarbij behouden VMBO-leerlingen meer van hun complexere denkbeelden dan VWO-leerlingen: zij beperken collectieve besluitvorming veelal tot de variant meerderheidsbesluiten. Uit het onderzoek komt eveneens naar voren dat VMBO-leerlingen meer gericht zijn op consensus en inclusiviteit dan hun leeftijdsgenoten in het VWO.

In Nederland (en in andere landen) staan jongeren zeer positief ten opzichte van democratie, verkiezen ze democratie boven andere bestuursvormen en vinden zij democratische principes belangrijk. De International Civic and Citizen Education Study (ICCS, Maslowski en collega's, 2010) laat zien dat Nederlandse jongeren in overgrote meerderheid vinden dat iedereen vrijheid van meningsuiting, recht op demonstreren en stemrecht zou moeten hebben. Het is echter wel de vraag of dit overeenind blijft, als het duidelijk wordt dat democratie niet alleen over vrijheid gaat. Bij democratie en democratische besluitvorming gaat het er ook om dat mensen iets kunnen bereiken, ondernemen of propageren dat in strijd is met principes van anderen. Wanneer jongeren dat inzien, kan het zijn dat hun steun voor democratie beperkter zal blijken.

Waar jongeren democratische principes onderschrijven, blijkt uit de ICCS-studie dat de politieke kennis van jongeren in Nederland gemiddeld gezien kleiner is dan in veel andere Europese landen. Vragen over wat precies een publiek debat is en wat voordelen van discussies zijn, werden door Nederlandse leerlingen veel minder vaak goed beantwoord. Ze weten weinig van formele structuren, concepten en processen. Ook is de ongelijkheid in politieke kennis en stemgedrag naar opleidingsniveau de afgelopen jaren toegenomen; vooral lager opgeleide jonge volwassenen zijn minder gaan stemmen (Abendschön, Schäfer, & Rossteutscher, 2014).

Dat jongeren weinig politieke kennis hebben, kan een probleem voor de democratie opleveren. Mensen met meer politieke kennis participeren namelijk vaker. Deelname van goed geïnformeerde burgers aan de politiek kan vervolgens de democratie versterken: zij kunnen immers volksvertegenwoordigers corrigeren en stimuleren. Dat lijkt in een tijd

waarin veel mensen zich politiek machteloos voelen geen overbodige luxe.

Kortom, jongeren staan best welwillend ten opzichte van democratie, maar hebben niet veel kennis van formele structuren, concepten en processen. Daarmee ligt er een belangrijke taak voor het onderwijs om de welwillende houding van jongeren verder te stimuleren en te verdiepen.

Ons inziens kan dat in ieder geval op twee manieren:

1. Het is goed om te proberen om de opvattingen van democratie gelaagder te maken. Laat leerlingen zien wat democratie betekent door met hen casussen te bespreken waarbij er keuzes gemaakt moeten worden tussen democratische principes, zoals tussen meerderheidswens en vrijheid van minderheden of inspraak en daadkracht.
2. Het onderzoek laat zien dat leerlingen in andere landen meer kennis hebben over politieke structuren en democratische principes. Hoewel de rol van onderwijs beperkt is bij de socialisatie van jongeren, moeten docenten toch proberen om jongeren meer kennis bij te brengen zodat ze beter toegerust zijn om een zinvolle bijdrage aan de samenleving te leveren.

Een voorwaarde voor de ontwikkeling van burgerschapscompetenties is taalniveau. Vermoedelijk stelt een hogere taalvaardigheid leerlingen in staat om zowel hun eigen positie duidelijk te maken als zich in de positie van de ander te verplaatsen. Dat zijn essentiële vaardigheden om samenwerking en conflictsituaties op een vreedzame manier tot een goed einde te brengen.

1.6. *Burgerschapsonderwijs*

Burgerschap en burgerschapsvorming zijn veelzijdige begrippen. Burgerschap heeft betrekking op houdingen, vaardigheden, kennis en reflectie. Hiervoor zijn verschillende soorten leeractiviteiten nodig. Het schoolklimaat en het pedagogisch handelen spelen een rol, maar ook de leerinhoud doet er toe. Dat is een pittige opdracht voor de scholen. Het vraagt om visie, sturing en kennis (Nieuwelink e.a. 2016).

Van visie naar concrete activiteiten

De inrichting van het onderwijs in burgerschap wordt sterk bepaald door de visie van een school op burgerschap. De invulling van het burgerschapsonderwijs begint dan ook bij het vormgeven van de visie op burgerschap. Hierbij zijn zeker twee elementen van belang.

1. De visie op de ontwikkeling van leerlingen en hun maatschappelijk/sociaal bewustzijn.
2. De visie op samenleven (individueel vs. gemeenschap)

Op basis van deze twee elementen kan de school de visie formuleren op wat de school met burgerschap wil bereiken en deze vertalen in leerdoelen en leeractiviteiten.

Onderzoek wijst voorzichtig uit dat een burgerschapsvisie meer oplevert wanneer het integraal onderdeel is van de brede schoolvisie (Onderwijs in burgerschap. Wat scholen kunnen doen. Kohnstamm, 2016).

Om te komen van een visie op burgerschap naar concrete activiteiten kunnen de vragenlijsten, die SLO heeft ontwikkeld, helpen. Deze zijn te vinden op de website www.burgerschapindeschool.nl.

<http://burgerschapindeschool.nl/Paginas/Naar-een-schoolvisie-vragen.aspx>

<http://burgerschapindeschool.nl/Paginas/Burgerschap-in-het-schoolbeleid-vragen.aspx>

<http://burgerschapindeschool.nl/Paginas/Inhouden-van-burgerschap-vragen.aspx>

<http://burgerschapindeschool.nl/Paginas/Onderwijs-maken-van-burgerschap-vragen.aspx>

Op welke manier kan het onderwijs vervolgens worden vormgegeven? Vanuit de wetenschap weten we dat een indirecte, meer transformatieve didactiek beter werkt, dan een normatieve didactiek, die voorschrijft. In de indirecte didactiek construeren leerlingen zelf betekenis en worden zij actief betrokken bij maatschappelijke thema's. Deze didactiek, waarin bijvoorbeeld wordt gediscussieerd over controversiële onderwerpen in een open en veilig klassenklimaat zónder een specifiek perspectief te willen overdragen, lijkt een grote bijdrage aan burgerschapontwikkeling te leveren (Geboers, Geijssel, Admiraal, en Ten Dam, 2013).

Bij de beschrijving die hierna volgt over de invulling van het burgerschapsonderwijs is gebruikt gemaakt van de publicatie: 'Onderwijs in burgerschap. Wat scholen kunnen doen.' (Kohnstamm Instituut, 2016).

De belangrijkste knoppen waaraan de scholen kunnen draaien bij de ontwikkeling van goed burgerschapsonderwijs zijn:

- Het pedagogisch klimaat
- De inhoud en de didactische vormgeving van het curriculum.

Het onderzoeksrapport van het Kohnstamm Instituut bespreekt hoe de scholen aan deze knoppen kunnen draaien. Dit doen zij aan de hand van zes thema's. Bij de invulling van het burgerschapsonderwijs gaat het om de volgende punten:

1. Er wordt gewerkt aan een veilig en open klimaat in de klas.
2. Leraren besteden structureel aandacht aan maatschappelijke en politieke onderwerpen
3. 'De wereld' wordt de school in gehaald.
4. Er worden werkvormen gebruikt waarmee leerlingen vragen leren stellen en leren luisteren naar elkaar.
5. Er worden praktische toepassingen van democratische principes gebruikt.
6. De school is helder over de waarden waar de school voor staat.

Een veilige en open sfeer creëren

Om het onderwijs in burgerschap goed vorm te kunnen geven is het creëren van een veilige en open sfeer een cruciale voorwaarde. De scholen die in het rapport van het Kohnstamm Instituut zijn geportretteerd doen dat bijvoorbeeld op de volgende manieren:

Het gebruiken van verhalen als startpunt voor het bespreken van ervaringen, ideeën of dilemma's. Verhalen bieden gelegenheid tot identificatie en maken het mogelijk om lastige onderwerpen te bespreken zonder dat het persoonlijk hoeft te worden. Op een andere school introduceren de leraren een thema door het opvoeren van een toneelstuk om zo de doelen van persoonsvorming onder de aandacht te brengen van de hele school.

Een ander werkwijze is het aanhaken bij het positieve. 'Kijk naar het kind achter het gedrag en straal uit dat het kind er mag zijn. Belangrijke doelen zijn het opbouwen van zelfvertrouwen, het beleven van succeservaringen en leren trots te zijn op wie je bent.

Een andere school heeft als uitgangspunt 'alles is bespreekbaar'. De school wil een rustpunt bieden ten opzichte van de wereld buiten. Een veilige en betrokken sfeer staat centraal, ook binnen het lerarenteam.

Leraren besteden structureel aandacht aan maatschappelijke en politieke onderwerpen

Onderzoeksliteratuur wijst uit dat een kortdurende of incidentele aanpak van burgerschapsonderwijs niet leidt tot kennis, houding of vaardigheden die beklijven. Dat benadrukt het belang van het structureel aandacht geven aan burgerschapsonderwerpen in de klas. Het gaat daarbij niet zozeer om één specifieke aanpak, maar veel meer om een doordachter en stelselmatige toepassing van de door de school gekozen benadering. Uit de gevolgde scholen in het rapport blijkt dat structureel aandacht besteden aan burgerschap op verschillende manieren kan. Eén school sluit met haar (vak)didactische benadering aan bij de onderwerpen die leerlingen bezighouden en benut ze voor de overdracht van leerinhouden.

Dit aspect wordt ook genoemd in de Didactief Special over burgerschap (2016):

'Burgerschapsonderwijs wordt vaak ondergebracht bij de pedagogische opdracht van de school. Daarmee bestaat het risico dat het gescheiden blijft van de vakdidactische component. Dat is jammer, want juist binnen de schoolvakken zelf zijn er belangrijke aanknopingspunten en mogelijkheden voor het werken aan democratisch burgerschap. Zo hebben de vakken Nederlands, geschiedenis en aardrijkskunde veel te bieden. Carla van Boxtel, hoogleraar vakdidactiek geschiedenis aan de UvA, verwoordt dit als volgt: De kennis en denkvaardigheden die je opdoet in de mens- en maatschappijvakken zijn als een zaklamp waarmee je in de samenleving op onderzoek uit kunt. Je kunt daarmee beter zien waar je bent en waar je naartoe wilt. Zo is het bijvoorbeeld belangrijk om te kunnen onderzoeken waarom anderen op een bepaalde manier denken of leven, zodat je het perspectief van een ander beter kunt innemen, maar dat perspectief ook kritisch kunt bevragen. Een ander belangrijk punt van burgerschapsonderwijs is dat burgerschapsvorming de klas nodig heeft. Het gaat om de interactie in een de groep. In de klas vindt ook culturele en maatschappelijk socialisatie plaats. Dat is een ontzettend belangrijke taak van het onderwijs.'

Andere voorbeelden zijn het vak filosofie, een methode zoals 'Kinderen en hun morele talenten' en het centraal stellen van wereldoriëntatie, waarbij er wordt gewerkt met geëxpliciteerde leerdoelen over burgerschapscompetenties van leerlingen zoals het kunnen herkennen van het verschil tussen een mening en een feit, het bijbrengen van kritische denkvaardigheden of aandacht voor persoonlijke ontwikkeling. Verschillende scholen halen op structurele wijze de buitenwereld de klas binnen, hanteren een dialogische didactiek bij

het behandelen van burgerschapsvraagstukken, geven les over democratie op een betekenisvolle en herkenbare manier en bieden hun leerlingen ruimte voor inspraak en verantwoordelijkheid.

Hieronder wordt verder uiteengezet hoe de scholen deze aspecten in hun curriculum verwerken.

De wereld de school binnenhalen

Scholen die zich richten op het bevorderen van actief burgerschap benutten de mogelijkheden uit het dagelijks leven van leerlingen en de vragen die zich voordoen in de actualiteit. Deze vormen het vertrekpunt voor overdracht van relevante burgerschapsinhouden die aansluiten en relevant zijn in de leefwereld van de jongeren. Te denken valt aan een curriculum dat zich richt op kinderen te leren over verschillende talen en culturen en plekken in de wereld. Ook het wereldnieuws speelt een belangrijke rol. Door te leren over onderlinge afhankelijkheden en overeenkomsten en verschillen tussen mensen, landen en culturen worden kennis en tolerantie bevorderd. Leerlingen leren zich thuis voelen in een complexe wereld en niet bang te zijn voor iets onbekends. Wie meer leert over een ander, leert meer over zichzelf. Op andere scholen doen leerlingen mee aan een debat of inspraakrondes buiten de school. Weer een andere school heeft stageplekken in de buurt georganiseerd voor de leerlingen en zorgt ervoor dat leerlingen zich inzetten voor maatschappelijke doelen. Een andere manier om de wereld de school binnen te halen is door schoolbrede projectweken over pittige thema's, zoals homoseksualiteit te organiseren. Daarbij worden bijvoorbeeld ervaringsdeskundigen de school in gehaald. Ook ervaringsleren werd genoemd: abstracte vraagstukken voor leerlingen, zoals politieke vraagstukken, maakt men concreet door er een vertaling van te maken die leerlingen herkennen uit hun eigen leven. Bijvoorbeeld door leerlingen na te laten denken over het waarom van belastingen of over de contributiehoogte van een sportvereniging. Ook rollenspellen zijn een manier om een kwestie uit de maatschappij te ervaren.

Werkvormen waarmee leerlingen vragen leren stellen en leren luisteren naar elkaar

Binnen burgerschapsonderwijs nemen dialogische werkvormen, waarbij leerlingen met elkaar in gesprek gaan, leren hun standpunt te formuleren, naar anderen te luisteren en na te denken vanuit verschillende perspectieven, een belangrijke plek in. Scholen doen dit door bijvoorbeeld te filosoferen met de leerlingen. Ook in de methode 'Kinderen en hun morele talenten' komen deze werkvormen aan de orde.

Praktische toepassingen van democratische principes

Ervaringen in het dagelijks leven van jongeren zijn belangrijk voor het ontwikkelen van democratisch burgerschap. De in het Kohnstamm rapport geportretteerde scholen werken op verschillende manieren aan het aanleren van democratische principes. Ze laten kinderen veel samenwerken, hebben een leerlingenraad en besteden aandacht aan debatteren. Vaak komen samenlevingsproblemen vanzelf de school binnen. Scholen pakken dit op en benutten dit voor het onderwijs, door te laten zien dat overal over gesproken kan worden en dat aan elke kwestie verschillende kanten zitten.

Naast de genoemde voorbeelden van de scholen kan ook de methode 'De Vreedzame School' worden ingezet om aandacht te besteden aan democratische principes.

Waarden formuleren waar de school voor staat

Belangrijke waarden als verdraagzaamheid en solidariteit zijn centrale aspecten van burgerschap die breed worden gedragen. Veel scholen hebben een heldere visie op wat zij onder burgerschap verstaan en welke doelen zij daarin nastreven. Een van de scholen laat zien dat inclusiviteit belangrijk is: alle jongeren moeten een zinvolle bijdrage aan de samenleving kunnen leveren. Andere scholen leggen nadruk op het belang van maatschappelijke en politieke betrokkenheid. En weer andere scholen benadrukken de noodzaak van leren over verschillende perspectieven. Doelgericht werken aan kernwaarden geeft scholen structuur in hun burgerschapsonderwijs. Een school haalt deze kernwaarden uit de methode 'Kinderen en hun morele talenten'. Een andere school stelt persoonlijke doelen centraal. Periodiek staat er een kernwaarde centraal. Daaromheen vinden de onderwijsactiviteiten plaats.

Andere aspecten voor burgerschapsonderwijs

Naast de genoemde voorbeelden zijn er uiteraard meer vormen om aan burgerschap te werken. Belangrijk hierbij is de vraag: Welke eigen opdracht heeft de school opgenomen in het schoolplan en (hoe) realiseert de school deze?

Te denken valt aan:

- (schoolbrede) gedragsregels voor leraren en leerlingen
- Betrokkenheid leerlingen bij positief schoolklimaat
- Voorbeeldgedrag door het gehele team
- Inrichten van oefensituaties om leerlingen te begeleiden bij de ontwikkeling van sociale en maatschappelijke competenties
- Begeleiding leerlingen bij het waar mogelijk zelf oplossen van problemen en conflicten
- Bedenk een wekelijks programma waarin leerlingen discussiëren over controversiële onderwerpen.
- Laat leerlingen bij stages en excursies nadenken over de bredere maatschappelijke en morele context van deze activiteiten.
- Besteed extra aandacht aan politieke en sociale onderwerpen bij leerlingen die kennis hierover niet van huis uit meekrijgen.
- Formuleer concrete burgerschapsdoelen en evalueer regelmatig of de gekozen aanpak de gewenste resultaten oplevert.
- Geef leerlingen de ruimte om in de school mee te besluiten over voor hen relevante onderwerpen, zoals schoolregels of toetsmomenten.

(Eidhof en Nieuwelink, 2014)

1.7. Toetsing en evaluatie van burgerschap

Echt goed burgerschapsonderwijs kan pas als er adequate kwaliteitszorg is, bijvoorbeeld via zelfevaluatie. Een school kan in de periodieke monitoring ook items met betrekking tot burgerschap meenemen of – nog beter - kan een school een meetinstrument hanteren dat specifiek is ontwikkeld voor het meten van burgerschapsdoelen.

Binnen de Academische Werkplaats is een zelfevaluatie instrument ontwikkeld, dat op dit moment door een tweede groep scholen wordt uitgetest. Met dit instrument kunnen scholen de 'sociale kwaliteit' van de school in beeld brengen.

Er zijn geen gedetailleerde wettelijke eisen voor de basiskwaliteit burgerschap. Het gaat om de eigen opdracht die de school heeft opgenomen in het schoolplan en hoe de school deze realiseert. De vraag is dan hoe je de resultaten meet op het sociale en maatschappelijke domein? Hierover is een verkennende notitie geschreven in opdracht van de Onderwijsraad, Moeilijk meetbare onderwijsresultaten op het sociale en maatschappelijke domein door Prof. dr. A.B. Dijkstra, maart 2015.

Er is een onderscheid te maken tussen de *kwalificatiefunctie* van een school en de *socialisatiefunctie* van een school. De resultaten van de *kwalificatiefunctie* van een school zijn redelijk goed meetbaar (examens, profielen, kwalificatiedossiers, referentieniveaus). De *socialisatiefunctie* is een stuk lastiger te meten.

Bij de socialisatiefunctie van de school wordt met name ingezoomd op de sociale opbrengsten van onderwijs in de vorm van de verwerving van sociale en maatschappelijke competenties door leerlingen, zowel individueel als collectief. Daarnaast wordt enige aandacht geschonken aan andere 'moeilijk meetbare' opbrengsten, zoals metacognitie, 21st century skills en culturele vorming. Sociale participatie en sociaal vertrouwen zijn belangrijke elementen van het sociaal kapitaal van een samenleving (Putnam, 2000, uit Dijkstra, 2015).

Sociale participatie is te meten door de volgende aspecten te meten:

- vormen van participatie: deelname verenigingen, maatschappelijke activiteiten,
- het politieke domein: politieke kennis en politiek vertrouwen, het volgen van politiek of deelname aan politieke activiteiten,
- waarden met betrekking tot samenleven: tolerantie, het onderschrijven van gelijke rechten, mensenrechten of de *rule of law*,
- kennis: op het terrein van burgerschap of de nationale en wereldgeschiedenis,
- maatschappelijke competenties en skills.

Meetinstrumenten

Er zijn verschillende meetinstrumenten om sociale en maatschappelijke competenties te meten. Deze zijn geschikt voor de basisschool en de onderbouw van het Voortgezet Onderwijs. Hieronder vindt u een overzicht:

Meetinstrumenten sociale en maatschappelijke competenties	Toelichting
Burgerschap Meten	Burgerschap Meten brengt burgerschapscompetenties en het burgerschapsgedrag in kaart. Doelgroep: PO (7,8) VO (onderbouw). Burgerschap meten is ontwikkeld door de UvA en Rovict. www.burgerschapmeten.nl
SCOL	De SCOL brengt sociale competentie, veiligheid en welbevinden in kaart en geeft handelingssuggesties op basis van de resultaten. Doelgroep: PO, SO en VO De SCOL is ontwikkeld door de CED-Groep en Rovict. www.scol.nl
Zien!	Zien! brengt het sociaal-emotioneel functioneren, inclusief welbevinden en pestbeleving in kaart en geeft handelingssuggesties op basis van de resultaten. Doelgroep: PO en VO Zien! is ontwikkeld door Driestar educatief en Parnassys. http://www.zienvooronderwijs.nl/
Viseon	Viseon brengt het sociaal en emotioneel functioneren en het klasklimaat in kaart. Doelgroep: PO, SO en VO Viseon is ontwikkeld door het Cito. www.cito.nl
KanVAS	KanVas brengt sociale opbrengsten in kaart en biedt pedagogische adviezen. Doelgroep: PO KanVAS is ontwikkeld door Stichting Kanjertraining. www.kanjertraining.nl
Vragenlijst Sociale Veiligheid van Stichting Kanjertraining	De Vragenlijst Sociale Veiligheid van Stichting Kanjertraining brengt sociale veiligheid en welbevinden in kaart. Doelgroep: PO (5-8) Deze lijst is ontwikkeld door Stichting Kanjertraining. www.kanjertraining.nl
Vensters PO en Vensters VO	Vensters brengt sociale veiligheid en welbevinden in kaart. Doelgroep: PO en VO Vensters is ontwikkeld door de PO-raad en de VO-raad. www.vensters.nl

2. Wetenschappelijk onderzoek naar burgerschap

2.1. Onderzoeksinstrumenten

Er wordt veel onderzoek gedaan naar burgerschap. Daarvoor zijn onder andere de volgende instrumenten gebruikt:

Onderzoeksinstrumenten sociale participatie	Toelichting
Meetinstrument Burgerschap Meten	Dit meetinstrument wordt in het cohortonderzoek COOL5-18 toegepast (Driessen et al., 2009; Ten Dam et al., 2011, uit Dijkstra, 2015). Het is op de markt verkrijgbaar en kan door scholen worden gebruikt voor analyse van leerresultaten, onder meer op basis van interne en externe vergelijkende analyse (benchmarking).
KanVAS	KanVas brengt sociale opbrengsten in kaart en biedt pedagogische adviezen. De gegevens van de scholen worden gebruikt voor onderzoek. Doelgroep: PO KanVAS is ontwikkeld door Stichting Kanjertraining. www.kanjertraining.nl
Burgerschapscompetenties in het basisonderwijs	Het meetinstrument burgerschapscompetenties in het basisonderwijs (Wagenaar et al., 2011, 2012) is ontwikkeld door Cito. In het Voortgezet Onderwijs zijn gegevens verzameld met een instrument voor internationaal vergelijkend onderzoek (Maslowski et al., 2010), het ICCS onderzoek, dat wordt uitgevoerd door de UvA.

2.2. *Onderzoeksresultaten metingen sociaal functioneren*

Uit het Cito-onderzoek (2012, uit Dijkstra, 2015) komt naar voren dat het sociale functioneren van het leeuwendeel van de leerlingen geen aanleiding geeft tot bezorgdheid, en leerlingen hoog scoren op de gebruikte schalen. Wel is er bij elk aspect een meestal kleine groep leerlingen die als problematisch kan worden beschouwd.

Met gebruikmaking van het meetinstrument Burgerschap Meten zijn ook in het COOL5-18 cohortonderzoek burgerschapscompetenties van leerlingen gemeten en blijken verschillen tussen jongens en meisjes, naar etnische achtergrond en in samenhang met schoolprestaties (Geijsel et al., 2012). Vergelijkbare bevindingen komen naar voren uit analyse van gegevens van leerlingen op circa 30 scholen voor Basis- en Voortgezet Onderwijs uit de Alliantie Scholenpanels Burgerschap (Peschar et al., 2010; Geboers, 2014) waar hetzelfde meetinstrument werd toegepast.

Meer lezen

Didactief Special. Hoe geef je les in kritisch burgerschap. 2016.
<https://didactiefonline.nl/dossier>

Onderwijs in burgerschap: Wat scholen kunnen doen. Kohnstamm Instituut. 2016
<https://www.nro.nl/wp-content/uploads/2017/02/Onderwijs-in-burgerschap-wat-scholen-kunnen-doen-Kohnstamm-ea.pdf>

Burgerschap op school. Een beschrijving van burgerschapsonderwijs en de maatschappelijke stage. Inspectie van het Onderwijs, december 2016
[file:///hglvs34/USERS\\$/mabli/Downloads/Themarapport burgerschap en maatschappelijke stage.pdf](file:///hglvs34/USERS$/mabli/Downloads/Themarapport%20burgerschap%20en%20maatschappelijke%20stage.pdf)

Advies onderwijs 2032 <http://onsonderwijs2032.nl/advies/>

Kamerbrief Versterking burgerschapsonderwijs.
<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2017/02/07/kamerbrief-over-versterking-burgerschapsonderwijs>

De volle breedte van onderwijskwaliteit. Van smal beoordelen naar breed verantwoorden. Onderwijsraad, 2016
<https://www.onderwijsraad.nl/upload/documents/publicaties/volledig/De-volle-breedte-van-onderwijskwaliteit1.pdf>

Herziening van het curriculum in het PO en VO. Rijksoverheid 2017
<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2017/02/13/herziening-van-het-curriculum-in-het-primair-en-voortgezet-onderwijs>

Bronnen

Abendschön, S., Schäfer, A., Rossteutscher, S. (2014). Young people's political participation in Europe – the rise of political inequality? Conference paper presented at the Youth, Politics and Society conference, Leuven University.

Biesta, G.J.J., Lawy, R.S. & Kelly, N. (2009). Understanding young people's citizenship learning in everyday life: The role of contexts, relationships and dispositions. *Education, Citizenship and Social Justice*, 4(1), 5-24.

Boxtel, C. & Jong, de, P. (2016). Didactief Special Hoe geef je les in kritisch burgerschap.

Dekker, S. (2016). Kamerbrief: Curriculumherziening in het Primair- en Voortgezet onderwijs.

Bussemaker, J. & Dekker, S. (2017). Kamerbrief: Versterking burgerschapsonderwijs.

Dijkstra, A. B., (2015). Moeilijk meetbare onderwijsresultaten op het sociale en maatschappelijke domein. In opdracht van de Onderwijsraad.

Eidhof, B. & Nieuwelink, H. (2014). Jonge Burgers. *Didactief*, november 2014.

Ekström, M., Östman, J. (2013). Family talk, peer talk, and young people's civic orientation. *European Journal of Communication*, 28 (3), 294-308.

Geboers, E., Geijssels, F., Admiraal W., & Ten Dam, G. (2013). Review of the Effects of Citizenship Education. *Educational Research Review*, 9, 158-173.

Jennings, M. K., Stoker, L., Bowers, J. (2009) Politics across Generations: Family Transmission Reexamined. *The Journal of Politics*, 71 (3), 782-799.

Toezicht op burgerschap en integratie – Inspectie van het Onderwijs

Nieuwelink, H., Boogaard, M., Dijkstra, A.B., Kuiper, E. J. & Ledoux, G. (2016). *Onderwijs in burgerschap: wat scholen kunnen doen. Lessen uit wetenschap en praktijk*. Amsterdam: Kohnstamm Instituut.

www.burgerschapindeschool.nl - SLO

Ons onderwijs 2032 – Platform 2032

Onderzoekskader 2017 voor het toezicht op het Primair Onderwijs en Voorschoolse Educatie

Onderzoekskader 2017 voor het toezicht op het Voortgezet Onderwijs

Onderwijsraad (2016). *De volle breedte van onderwijskwaliteit*. Putnam, 2000

Nieuwelink, H., (2016). *Becoming a Democratic Citizen. A Study Among Adolescents in Different Educational Tracks*. Proefschrift Universiteit van Amsterdam.

